

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

(Գիտական հոդվածների պարբերական ժողովածու)

№ 12

*Նվիրվում է պրոֆեսոր Գուրգեն Մելիքյանի ծննդյան
80-ամյակին*

ԵՐԵՎԱՆ

ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

2016

ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ВОПРОСЫ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ
(Периодический сборник научных статей)
№ 12

*Посвящается 80-летию профессора
Гургена Меликяна*

Ереван
Издательство ЕГУ
2016

YEREVAN STATE UNIVERSITY

PROBLEMS OF ORIENTAL STUDIES

(serial scholarly journal)

№ 12

*Dedicated to the 80th birthday anniversary of professor
Gurgen Melikyan*

YEREVAN
YSU PRESS

2016

3

**Հրատարակվում է Երևանի պետական համալսարանի
արևելագիտության ֆակուլտետի
գիտական խորհրդի որոշմամբ**

Ժողովածուի 12-րդ հատորի հրատարակումը ԵՊՀ
արևելագիտության ֆակուլտետի պրոֆեսորասախոսական
անձնակազմի համեստ նվերն է պրոֆեսոր
Գուրգեն Մելիքյանի ծննդյան 80-ամյակին

Խմբագրական խորհուրդ՝

- Մելիքյան Գուրգեն - Բ. գ. թ., պրոֆեսոր (*նախագահ*)
Ասատրյան Գառնիկ - Բ.գ.դ., պրոֆեսոր
Խաչիկյան Մարգարիտա - Բ.գ.դ., պրոֆեսոր
Խառատյան Ալբերտ - Կ.գ.դ., պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ թղթակից-անդամ
Կարաբեկյան Սամվել - Բ.գ.թ., դոցենտ
Հովհաննիսյան Լավրենտի - Բ.գ.դ., պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ թղթ.-անդամ
Մելքոնյան Ռուբեն - Բ.գ.թ., դոցենտ
(*համարի պատասխանատու*)
Ոսկանյան Վարդան - Բ.գ.թ., դոցենտ
Մարգարյան Լևոն - Կ.գ.դ., պրոֆեսոր
Սաֆարյան Ալեքսանդր - Կ.գ.թ., պրոֆեսոր
Սաֆրաստյան Ռուբեն - Կ.գ.դ., պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս
Տոնիկյան Սոնա - Բ.գ.թ., դոցենտ

© ԵՊՀ հրատ., 2016

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՊՀ ՌԵԿՏՈՐ ԱՐԱՄ ՍԻՄՈՆՅԱՆԻ
ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐՁԸ ՊՐՈՖԵՍՈՐ
ԳՈՒՐԳԵՆ ՄԵԼԻՔՅԱՆԻ 80-ԱՄՅԱ
ՀՈՔԵԼՅԱՆԻ ԱՌԹԻՎ 5

ԳՈՒՐԳԵՆ ՄԵԼԻՔՅԱՆԸ 80 ՏԱՐԵԿԱՆ Է 8

ԱՐԱԲԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ
ՍԵՄԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Դավիթ Հովհաննիսյան
ՖԱԹԻՄԱՆ՝ ՈՐՊԵՍ ՇԻԱՅԱԿԱՆ
ԿՐՈՆԱԴԻՑԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ
ԱՌԱՆՑՔԱՅԻՆ ԿԵՐՊԱՐ 12

Հայկ Քոչարյան
ԻՆՏԵԼԵԿՏՈՒԱԼ ՄԵՆԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՈՐՊԵՍ ՀԱՄԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՌՈՂՋԱՑՄԱՆ
ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ. ԻԲՆ ԲԱԶԱ 20

Գ. Գևորգյան
Է. Ասատրյան
ՍՈՒԵԶԻ ՃԳՆԱԺԱՍԸ ԵՎ ԵԳԻՊՏՈՍԻ
ՌԱԶՄԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆՈՐ
ԴԵՐԱԿԱՏԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՐԱԲԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ 30

Է. Ասատրյան
ՆԱՍԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ
ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹ 45

ԹՅՈՒՐՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ
ՕՍՄԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ռուբեն Մելքոնյան

ՎԱԶԳԵՆ ԱՌԱՋԻՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ 1961 Թ.
ԹՈՒՐՔԻԱ ԿԱՏԱՐԱԾ ԱՅՑԻ ՈՐՈՇ
ՄԱՆՐԱՄԱՍՆԵՐԻ ՇՈՒՐՁ (ԱՐԽԻՎՍՅՈՒՆ
ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐԻ ԼՈՒՅՄԻ ՆԵՐՔՈ)..... 58

Ալեքսանդր Սաֆարյան

ԹՅՈՒՐՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ԶԻՅԱ
ԳՅՈՔԱԼՓԻՑ ՀԱՐՅՈՒՐ ՏԱՐԻ ԱՆՑ 67

Լուսինե Սահակյան

ՀԱՄՇԵՆԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՁԵՌԱԳՐԵՐՈՒՄ 80

Անի Սարգսյան

ԲՆՈՒԹՅԱՆ ԹԵՄԱՏԻԿԱՆ ԲԱՔԻԻ ԴԻՎԱՆՈՒՄ 97

Միրանույշ Գալշոյան

ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՄՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
ԹՈՒՐՔՄԵՆԱԿԱՆ ՑԵՂԵՐԻ ԲՈՆԻ
ՎԵՐԱԲՆԱԿԵՑՄԱՆ ԱՆԴՐԱԴԱՐՁԸ
ՅԱՇԱՐ ՔԵՄԱԼԻ «ՀԱԶԱՐ ՈՒ ՄԻ ՑՈՒԼԵՐԻ
ԼԵԳԵՆԴՆ» ՎԵՊՈՒՄ 109

Նաիրա Գինոսյան

ՀԱՅԵՐՆ ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՄՐՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ԿՅԱՆՔՈՒՄ (XIX ԴԱՐԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԵՍ –
XX ԴԱՐԻ ՍԿԻՉԲ) 120

Արա Ազատյան

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐԸ ՀԱՅ
ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՁ 139

Արթուր Դումանյան
ԲԱՆԱԿԻ ԴԵՐԸ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
ԿՅԱՆՔՈՒՄ 1920-1970-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ.
ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԿՆԱՐԿ 158

Արշակ Գևորգյան
1960 Թ. ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆ
ՀԵՂԱՇՐՋՄԱՆ ԱՄՆ-Ի ՆԵՐԳՐԱՎՎԱԾՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ 180

Հայկ Մարգարյան
ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ԽՈՇՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԻ ՍՈՒՆԻՑԻՊԱԼ
ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԵՐԿՐԻ ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ԱԿՏԵՐՈՒՄ ԿԱՏԱՐՎԱԾ
ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ 196

Նաիրա Պողոսյան
ՌՈՒՄ-ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱՐՏԱՑՈՂՈՒՄԸ ԱՀՄԵԴ ՋԵՄԱԼ ՓՈՇԱՅԻ
ՀՈՒՇԵՐՈՒՄ 208

Լիլիթ Մովսիսյան
ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱԴՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ
ԷԼԵԿՏՐՈՆԱՅԻՆ ԼՐԱՏՎԱՄԻՋՈՑՆԵՐԻ՝
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՎ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԲՆՈՒՅԹԻ
ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐԻ ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԱՅԻՆ
ՊԱՏԿԵՐԸ 217

Ժալդաս Աղիբաև
ՂԱԶԱԽՍՏԱՆ-ՀԱՅԱՍՏԱՆ. ՄԻՋՊԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ
ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ (ռուսերեն) 225

ԻՐԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Գուրգեն Մելիքյան
«ՓԻՅԱԹԱԹԱՆ ՓԻԼԸ ՂԱՆԴԱՂՈՒՄ» ԱՐՑԱԽԻ
ԲԱՐԲԱՌՈՒՄ ՄԻ ՔԱՆԻ ՊԱՐՍԿԱԿԱՆ
ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ 236

Վարդան Ոսկանյան
ՈՐՈՇ ՀԱՅԿԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՊԱՐՍԿԵՐԵՆՈՒՄ 240

Հասմիկ Կիրակոսյան
ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ՄԻԱՎՈՐՆԵՐ ԻՐԱՆԱԿԱՆ
ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒՄ 249

Քնարիկ Միրզոյան
Թադևոս Չարչյան
ՈՐՈՇ ՊԱՐԿԵՐԵՆ ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ԹԱԹԱՐԵՐԵՆՈՒՄ (անգլերեն) 255

Արտյոմ Տոնոյան,
Հովհաննես Սարգսյան
ՀԵՏՄԱՐԶՊԱՆԱԿԱՆ ԱՂՎԱՆՔՈՒՄ «ՔՈՒՐԴ»
ԱՆՎԱՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ԱՐԱԲԱԿԱՆ
ՀԻՇԱՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԽՆԴԻՐԸ 262

Ահարոն Վարդանյան
ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԲԱՐԲԱՌՈՒՄ ՆՈՐ ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՈՐՈՇ
ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ 273

Թերեզա Ամրյան

ՍՈՒՖԻԱԿԱՆ ՍԻՐՈ ԵՎ ԱՐԲԵՑՈՒՄԻ ԳԱՂԱՓԱՐԸ
ԵԶԴԻԱԿԱՆ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՀԻՄՆԵՐՈՒՄ 281

Սվետլանա Հարությունյան

ԶՐԱԴԱՇՏԱԿԱՆ ՏՈՆԱՑՈՒՅՑԸ ԵՎ ԳԼԽԱՎՈՐ
ՏՈՆԵՐԸ 295

Լիլիթ Սաֆրաստյան

ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՎՏԱՐԱՆԴԻ ԿԻՆՈՅԻ ՆՈՐԺԱՄԱՆԱԿՅԱ
ԸՆԿԱԼՈՒՄՆԵՐԸ. ՄՈՀՍԵՆ ՄԱԽՄԱԼԲԱՖ, ՇԻՐԻՆ
ՆԵՇԱՏ 304

Գառնիկ Գևորգյան

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՎԵՊԻՑ (ԴԱՍԹԱՆԻՑ)
ՊԱՏՄԱՎԵՊ 320

Հովհաննես Խոբիկյան

ԿԱՐԻԱՆ ԱՔԵՄԵՆՅԱՆ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻ
ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ 331

Արմեն Իսրայելյան

ԻՐԱՆԻ ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԱՄԲՈՂԶԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆԸ
ՍՊԱՌՆԱՑՈՂ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐՆ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ
ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ՀԵՏՈ 344

ԳՈՒՐԳԵՆ ՎՐԵԺԻ ՄԵԼԻՔՅԱՆ 355

ՊՐՈՑԵՍՈՐ ԳՈՒՐԳԵՆ ՎՐԵԺԻ ՄԵԼԻՔՅԱՆԻ
ԳԻՏԱԿԱՆ ԵՎ ՄԵԹՈԴԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ԸՆՏՐԱՆԻ 367

**ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՄՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԹՈՒՐՔՄԵՆԱԿԱՆ
ՑԵՂԵՐԻ ԲՈՆԻ ՎԵՐԱԲՆԱԿԵՑՄԱՆ ԱՆԴՐԱԴԱՐՁԸ ՅԱՇԱՐ
ՔԵՄԱԼԻ «ԱԶԱՐ ՈՒ ՄԻ ՑՈՒԼԵՐԻ ԼԵԳԵՆԴԸ» ՎԵՊՈՒՄ**

***Բանալի բառեր՝ թուրքմեններ, յուրյուքներ, բնակեցում,
ժողովրդական ավանդույթներ, քոչվոր, նստակյաց, թուրք
գրականություն***

Ժամանակակից թուրք գրող Յաշար Քեմալն (1922-2014թթ), ով իր մանկությունն անց էր կացրել Վան-Արճեշ ճանապարհին գտնվող Մուրադիյե նահանգին հարակից Առնիս կամ Գյունսելի՝ այսօր Գյոքչեդամ¹ գյուղում, ուր երկարատև թափառումներից հետո հաստատվել էր նրա ընտանիքը. Քեմալի մայրը՝ քրդական Քըզբան, իսկ հայրը՝ հողագործ Սադրք Էֆենդին՝ Լուվան ցեղերից էին սերում²: «Կիլիկիան՝ այդ հարթ ու բարեբեր դաշտավայրը, ընկած Միջերկրական ծովի և Տավրոսյան լեռների միջև, այսօր կոչվում է Չուքուրօվա...³: Եթե իսկապես, իմ ծննդավայրը Համիթեն է, ուրեմն այն գտնվում է Միջերկրականից 30 կմ հեռավորության վրա...: Այդ ժամանակ մեր գյուղն ուներ 60 տուն: Գյուղի հիմնական բնակչությունը թուրքմեններ էին. նրանց բռնի վերաբնակեցումը օսմանյան կայսրությունում սկսվել էր դեռևս 1865թ.-ից»⁴: Ըստ հեղինակի, գյուղի միակ քրդախոս ընտանիքն իրենք էին: «Որքան ես ինձ հիշում եմ, մեր

* *Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ թուրքագիտության ամբիոնի ասիստենտ: Էլ. փոստ՝ siranuysh.galshoyan@ysu.am*

¹ Özkök E., Ne zamandan beri Kürt oldum, Hürriyet 27, Ağustos, 2011.

² Kemal Y., Kendini Anlatıyor, Alain Bosque ile Görüşmeler, Adam Yayınları, İstanbul, 2003, s. 33.

³ Kemal Y., նշվ. աշխ., էջ 31. Քեմալի մասին կենսագրական տեղեկություններ է գրառել խորհրդային գրականագետ Ռ. Ֆիշը՝ Ստամբուլում նրա հետ ունեցած հանդիպման ժամանակ:

⁴ Kemal Y., նշվ. աշխ., էջ 32:

տանը քրդերեն էր խոսվում, իսկ մայրական կողմի բոլոր տղամարդիկ դարձել էին «բարի ավագակներ» և քաշվել լեռները⁵: Թուրքմենական գյուղում, մեզ որպես քուրդ բոլորովին չէին առանձնացնում, չէին զատում⁶: Իրենց հարևանությամբ ապրող թուրքմեններն Օսմանիեյում էին հայտնվել՝ Օսմանյան կայսրության քոչվորներին տեղափոխելու, նրանց հողին կապելու երկարատև քաղաքականության արդյունքում և քոչվոր այդ ցեղերը դեմ էին բռնի բնակեցմանը, քանի որ նրանք դառնում էին հարկատու և զինապարտ: Ըստ պատմական փաստերի թուրքական կանոնավոր բանակը հսկայական զորքով դուրս է գալիս թուրքմենների դեմ: Քոզան Օղլու բեյն էլ միավորում է թուրքմեններին, կազմակերպում դիմադրություն, սակայն ապստամբներին ճնշելուց հետո նրանց մի մասին աքսորում են երկրի հարավային շրջաններ... հազարավոր թուրքմեններ սովին ու կլիմայական վատ պայմաններին չդիմանալով, մահանում են⁷:

1971թ. Յաշար Քեմալը հրատարակում է «Հազար ու մի ցուլերի լեզենդը» վեպը՝ ուրույն տուրք մատուցելով թուրքմեն ժողովրդին, նրա ավանդույթներին: Գործողությունների թատերաբեմը տասնիններորդ դարի առաջին կեսի Թուրքիան է. թուրքմեն քոչվորներին հողին կապելու, նրանց նստակյաց դարձնելու ջանքերն ապարդյուն են թվում պետության համար: Իրադարձությունները տեղի են ունենում Չուքուրօվայում, որն այդ ժամանակ ճահճուտ էր: Պետությունն իր առաջ խնդիր էր դրել ճահճուտը չորացնելով, դարձնել վարելահող՝ բամբակ և այլ կուլտուրաներ մշակելու համար: Գրողը՝ 1876թ. օսմանցիների և թուրքմենների միջև տեղի ունեցած կռիվները լուսաբանելով, խոսում է թուրքմենների աղճատված հոգեբանության մասին: Թուրքմենները, որոնք բռնի վերաբնակեցվել էին Օսմանյան Թուրքիայում, չէին ցանկանում նստակեցության անցնել, հող

⁵ Kemal Y., նույն տեղում:

⁶ Kemal Y., նշվ. աշխ., էջ 34: Sê u însi Seksen Yıldır, Bu adamlar niçin dağlardadırlar, -diye düşünmedik, Radikal Gazetesi, Şubat 28, 2011.

⁷ Kemal Y., նշվ. աշխ., էջ 32:

մշակել, տուրքեր տալ և երկրի բանակում ծառայել: Մեծ զանգվածային ջարդեր են տեղի ունենում թուրքական կանոնավոր բանակի և թուրքմենների միջև: Ընդհարումներն ավարտվում են թուրքմենների պարտությամբ: Այս ամենից հետո թուրքական կառավարությունը նրանց բռնի վերաբնակեցնում է՝ տեղափոխելով երկրի տարբեր շրջաններ: Ինչպես գրում է հեղինակը. «Թուրքմենների համար այդ ցավալի դեպքերը մնացին նրանց հիշողություններում»⁸: Իրենց հին բարքերին, սովորություններին համակերպված՝ այդ ժողովուրդն անընդհատ ըմբոստանում էր: Նրանք կրկին հետ են գնում արոտավայրերը՝ քոչվորական կյանքը շարունակելու նպատակով, սակայն նորից են ընկնում հարվածի տակ, չնայած գիտակցում էին, որ եթե չինտեգրվեն երկրի նոր կյանքին, ապա հիմնավորապես կբնաջնջվեն: Չարմանալի է, որ Քեմալն այդքան մեծ տեղ է տալիս թուրքմենների ավանդույթների խաթարմանն ու նրանց բնաջնջմանը... Իրականում, քոչվորներին երկրի զարգացման ծրագրի համաձայն, Թուրքիան պարտադրաբար սովորեցնում էր նստակեցության: Քեմալը գրում է, որ նման գործընթացներն աղճատում էին մարդու և բնության միջև եղած կապը: Տարօրինակ չէ՞, որ հեղինակը մեծ հումանիստ լինելով, այնուամենայնիվ, իր ոչ մի ստեղծագործության մեջ բառացիորեն չի դատապարտում մի ողջ ազգի՝ հայերի ցեղասպանությունը, բնաջնջումն ու իրենց պատմական հայրենիքի տարածքներից տեղահանումը: Չենք կարծում, որ նման հեղինակավոր գրողի աչքից հայոց ցեղասպանության փաստը կարող էր «պատահաբար» աննկատ մնալ: «Հազար ու մի ցուլերի լեզենդը» վեպում քոչվոր մեկ ազգ մյուս քոչվոր ազգին ստիպողաբար վարժեցնում էր դառնալ քաղաքակիրթ, սովորել հողի հետ աշխատելու կանոնները: Ահա այս է «քեմալյան ողբերգության» (ընդգծումը-Ս. Գ.) իրական դրդապատճառները: Ստեղծագործողը հատուկ արտահայտչականությամբ, հերոսների գունեղ նկարագրով, նրանց մարդկային անհատականու-

⁸ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 149:

յունները վերհանելով, իր սկզբունքները չի պարտադրում, սակայն դրանց հանգուցալուծումները խիստ զգուշավորությամբ է առաջ քաշում:

Ահա յուրյութները կանգնում են երկընտրանքի առջև. դիմագրավել Օսմանյան մեծ կայսրության նոր առաջ քաշած մարտահրավերներին, թե՞ ձուլվել իրենց մշակութափոխանական «դեմքը» կորցնելով:

Տավրոսյան լեռներում՝ Ալադաղի շրջանում, յուրյութների Քարաչուլու ցեղը տարիներ առաջ արդեն եկել ու հաստատվել էին Չուքուրօվայում: Մակայն ոչ մի թիզ հող չէին կարողացել ձեռք բերել՝ յուրացնել, քանի որ այդ տեղանքում արդեն շատերն էին եկել ու բնակություն հաստատել: Նրանք չէին կարողանում ո՛չ ձմեռել, և ո՛չ էլ հեշտությամբ թողնել ու լքել իրենց արոտավայրերը: Այդ բարդ իրավիճակներում մահանում էին, գնալով ոչնչանում էր նաև թուրքմենների ապրուստի միակ միջոցը՝ անասունների հոտը: Ողջ թուրքմենական օբայի գլխավորը՝ Սուլեյման Քահյան, շատ հեռագրեր է ուղարկում Անկարա ասելով. «Կամ մեզ սպանիր, կամ էլ՝ մեզ մի կտոր հող տուր»⁹: Օբայի ամենանշանավոր անձը վեպի հերոսներից Հայդար Ուստան է, ում նկատմամբ անթաքույց է հեղինակի համակրանքը: Բարձր կամային հատկություններով օժտված այս հերոսին Քեմալը նմանեցնում է իր հարազատ վայրերի ժայռերից պոկված կարծր քարի հետ: Ծերունին աննկարագրելի ուժի տեր, ինչպես նաև բարձր բարոյական և մարդկային հատկանիշներով օժտված մարդ էր:

Հայդարը,- ինչպես գրում է Գումիլյովը,- տիրապետում էր նաև իր նախնիներից իրեն հասած երկաթե սրերի պատրաստման արվեստին¹⁰: Նա Խորասանից եկած հայտնի արհեստագործների ընտանիքից էր: Հայդարին մարդիկ վերաբերվում էին ինչպես մի սրբի. Նրա հետ էին կապում իրենց ամենանվիրա-

⁹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 42:

¹⁰ Гумилев Л.Н., Древние тюрки, Изд.-во Искусство, Москва, 1993, с.19.

կան ձգտումները: Ծերունին նաև հայտնի զինագործ էր: Թանկարժեք ակներով, նախշագարդ սվիններ, թրեր էր կռում, պետական այրերին որպես կաշառք տալիս, տեղը՝ ոչ թե գումար, այլ թեկուզ և ժամանակավոր հողահատկացում պահանջում: Սակայն թե՛ երկիրը, և թե՛ ժամանակները փոխվել էին... ծեր Հայդար Ուստայի նվերն արդեն ոչ մեկին չէր հետաքրքրում: Բազմիցս իր ցեղախմբին հանել էր բարդ ու անելանելի վիճակներից, ցուցաբերելով մեծ կամային հատկություններ և մտքի ճկունություն: Այս դարբինն էլ ինչպես «Արարատի լեզենդը» վիպակի հերոս Դարբին Հյուսոն, գերծ էր մարդկային, հողեղեն թերություններից: Իգուր չէ, որ նրանք երկուսն էլ՝ դարբիններ էին. Հայդարն ու Հյուսոն կրակի հետ խոսք ու զրույց անող, կրակից իմաստություն առած մարդիկ են: Նրանք երկուսն էլ ալլահ ու այլ հավատալիքներ չեն ճանաչում: Ապավինում են միմիայն բնության հզոր ուժին: Գրողը նման ծերունի-իմաստունների միջոցով հաճախ է իր սեփական կարծիքը հասցնում ընթերցողին: Յաշարի հերոսն իր գիտակցական կյանքում մտահոգված է եղել միայն մեկ հարցով. ինչպես արոտավայրեր հայթայթի իր օբայի մարդկանց համար, որոնք անասնապահությունից բացի՝ ոչնչով չէին կարողանում զբաղվել: Հայդարի շնորհիվ թուրքմենական օբայի այդ բնակիչները բազմիցս հողեր, արոտավայրեր են նվեր ստացել: Թուրքմեններն անգամ պատրաստ էին իրենց աղջիկներին կնության տալ հարուստ հողատերերի որդիներին. «Հասան աղայի տղան սիրահարված էր Ջերենին»:¹¹

Յուրյուքների համար տարվա մեջ ամենակարևոր օրը Հըդըրլեզն էր. դա մայիսի հինգի լույս վեցի գիշերն էր: Ըստ ավանդապատումի՝ այդ գիշեր ծովերի սուրբ Իլյասի հետ հանդիպելու էր մութ ուժերի սուրբ Հըզըրը: Ամեն տարի այդ օրը բնության մեջ հանդիպում էին երկու սրբերը. այդ պահին մի աստղ արևմուտքից, մյուսն էլ՝ արևելքից դուրս են գալիս, և «ձեռք են բռնում», նրանք էլ են միանում իրար՝ դառնալով մեկ աստղ: Իլ-

¹¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 47:

յասն ու Հըզըրն էլ կենդանանում են: Երբ այս ամենը կատարվում է, աշխարհում, ամեն ինչ մի պահ անշարժանում է, ոչնչանում, հետո ամեն բան կրկին շունչ է առնում. կյանքը վերսկսվում է: Եթե մի տարի պատահեր, որ նրանք չհանդիպեին, ուրեմն ծովերը ծով, հողերը հող լինելուց կդադարեին. նրանք կդառնային աշխարհի վերջն ազդարարողները: Հենց այդ գիշեր էլ օբայի մարդիկ աստղերը տեսնելու համար, բարձրանում են թուրքերի ու լեռների վրա: Այն մարդը, ով կտեսներ աստղերի միանալու պահը, ինչ ցանկանար այդ վայրկյանին, կիրականանար: Աստղերի ընթացքին հետևում էր նաև Հայդար Ուստայի թոռը, որն ըստ պապի՝ պետք է տեսներ աստղերի միացման պահը, քանի որ տասներկու տարեկան թոռը դեռ մաքուր էր ինչպես հրեշտակը աշխարհի ու մարդկության առջև... Եթե տղան բաց թողներ աստղերի միացման պահը, նրանք անհող կմնային... Վեպի գլխավոր թեման քոչվորների հողահատկացում-հողազավթումն է... հեքիաթային են թե՛ հերոսները, և թե՛ իրավիճակները:

Ինչպես գրում է Քեմալը, Չուքուրօվայում չէին սիրում յուրյութներին. վերջիններս անճարակ ու խեղճ էին, իրենց հույսը դրել էին Ջերենի ամուսնությունը Հասան աղայի որդու՝ Օթթայ բեյի հետ, որին աղջիկը չէր սիրում: Նա սիրում էր մեկ ուրիշին՝ Հալիլին: Օբայի ողջ բնակիչները՝ մեծից փոքր, համոզում էին Ջերենին...

Սյուս լուծումն էլ օբայի բնակիչները տեսնում էին Հայդար Ուստայի երեք տարի շարունակ պատրաստվող ոսկե, նախշազարդ սուրը հարուստ պաշտոնյային նվիրելու մեջ: Հայդարն էլ այդ ձևով հող ձեռք բերելուն ասես չէր էլ հավատում: «Անհուսությունը վատ բան է, դժբախտություն է բերում: Անհուսությունը միայն հատուկ է մեռածներին: Քիչ մնաց թրիս ավարտին»¹²: Հայդարը սրեր էր պատրաստել Քեմալ Աթաթուրքի և նրա զինակից Իսմեթ փաշայի համար: Կար ժամանակ, երբ օբայի մեկ

¹² Նույն տեղում, էջ 37:

այլ վարպետ Ռուսթեմ ուստան հինգ տարի աշխատելուց հետո, ոսկե նախշագարդ մի սուր է պատրաստում, այն նվիրում է փաղիշահին. վերջինս հատկացնում է ձմեռելու տեղը, նրանց գոյատևման համար պայմաններ ստեղծում:

Ժամանակներն արդեն փոխվել էին. թուրք պաշտոնյաները չէին հիանում յուրյութների պատրաստված սրերով... անհնագանդ քոչվորները թուրքական հասարակության համար անցանկալի մարդիկ էին, չէին հարմարվում հասարակական նոր օրենքներին: Հայդար Ուստան իր առաջացած տարիքը հաշվի չառնելով, գնում է Ադանա, մարդկանց առաջարկում պատրաստած նախշագարդ թուրք. սակայն ապարդյուն... գտնվեցին մարդիկ, որոնք Հայդարի գրպանում երկու դուրուշ դրեցին ու բարի ճանապարհի մաղթեցին: Երկար դեգերումներից հետո, քեմալյան հերոսը հասնում է Աթաթուրքի զինակից Իսմեթ փաշային, ցույց է տալիս աշխատանքը: Փաշան թուրն առնելով ձեռքը, այս ու այն կողմ է շրջում ու շարունակում ճանապարհը: Հայդարի կրած անհաջողությունը ծանր է նստում օբայի բնակիչների վրա: Ծերունին չդիմանալով նման հարվածին, մահանում է:

Շուտով յուրյութները սկսում են գիտակցել, որ աշխարհի խաղերը տարածվում են նաև իրենց նմանների վրա. տավրոսյան լեռները հազար ու մի ցուլեր դարձած եկան ու ոտքի տակ առան ողջ Չուքուրօվան:

Վեպի դրական հերոսներից է Ջերենի սիրելին, Քարաչուլուի բեյ Հալիլը: Ջերենին ցեղակիցները ստիպում էին ամուսնանալ հարուստ հողատերի որդի՝ Օքթայ բեյի հետ, սակայն ծերունիները՝ իրենց ավանդույթների կրողն ու տարածողները, ամեն կերպ պայքարում էին յուրյութների հողահատկացման համար... չէին կարողանում համակերպվել Ջերենին բռնի ամուսնացնելու մտքի հետ: Քեմալն առավել սուր է ներկայացնում հասարակական և անձնական շահերի բախումը՝ գերակայությունը թողնելով կախման մեջ: Ինչպե՞ս կարող էր գլխավոր հերոսուհին երջանիկ լինել, եթե իր շուրջն այդքան դժբախտ մարդիկ կային: Քեմալն առաջ է քաշում նաև հասարակություն-անհատ կապը:

Քեմալը, լինելով իրապաշտ գրող, հաճախ է պատրանքային՝ ոչ իրական վիճակներ ստեղծում: Հալիլը՝ սիրելիի և իր նկատմամբ անպատվությունը չներելով՝ այրում է գյուղը. բանտ է ընկնում: Այնտեղից էլ փախչելով հասնում է լեռները ու դառնում բարի ավագակ: Քեմալն ավանդույթների հինն ու նորը հակադրում է իրար. Ըստ Խորասանի քոչվոր ցեղերի՝ քարաչուլունների ավանդույթի աղջկան բռնի չի կարելի ամուսնացնել, իսկ Ջերենն ամուսանանում է Օթթայ բեյի հետ. օրան ուրախությամբ տեղավորվում է ձմեռելու Հասան աղայի հողերի վրա, ընդամենը մեկ տարի... խաբված թուրքմենները գիտակցում են, որ հարվածի տակ են դրել աղջկան...

Վիպական գործողությունները ծավալվում են առավել ինտենսիվ, երբ լեռներում ապաստանած Հալիլն ի հայտ է գալիս, ում էլ ցեղակիցները որոշում են հանձնել ժանդարմներին, սակայն արդեն նախագրուշացված Հալիլը իր սիրելիի՝ Ջերենի հետ փախչում է լեռները: Երբ կրկին գալիս է թուրքմենների համար ամենակարևոր Հրդրելեզի սուրբ օրը, Հալիլը, ով կարծում էր, թե ինքը սեփական եսասիրությունից դրդված քանդեց յուրայինների՝ ամբողջ մի օրայի բարեկեցիկ կյանքը, Ջերենի հետ որոշում է վերադառնալ գյուղ, մասնակցել արարողությանը: Մակայն հենց այդ գիշերը վրդովված ցեղակիցները սիրահարներին շրջափակման մեջ են գցում. սկսվում է երկուստեք հրաձգություն: Գրողը զուր չէ, որ վիպական գործողությունների գագաթնակետը բերում և հասցնում է հենց Հրդրելեզի գիշերը: Նախկինում այդ օրը հաշտվում էին մարդիկ, հիմա այդ սուրբ օրը մարդկային արյուն էր թափվում. զոհվում է Հալիլը: Քեմալը վեպում նման գործողությունների նկարագրությամբ էլ առավել է շեշտադրում աշխարհում մարդկային բարոյական արժեքների, ավանդույթների ոչնչացումը, խիստ մարդկային, ներանձնական (Ջերեն-Հալիլ փոխհարաբերությունները) խնդիրները դարձնում հանրության համընդհանուր քննարկման նյութ: Ջերենը սիրելիին կորցնելուց հետո, ըստ թուրքմենական ավանդույթի՝ սպանում է Հալիլի ձիուն, ձեռքն է առնում նրա զենքն ու բարձրանում լեռները... շատ երիտասարդների նման Ջերենը

նույնպես հետագայում լքում է իր հարազատ միջավայրը, գնում ու խառնվում աշխարհի անցուդարձին:

Քեմալյան նկարագրություններում դրական հերոս Հալիլի նկատմամբ վերաբերմունքն այնքան էլ համոզիչ չէ: Հալիլն իր ցեղակիցներին թողնում է և հեռանում լեռները: Նրան չի հետաքրքրում թուրքմենների աղքատ ու ընչազուրկ լինելը, նաև անհաղորդ է մնում ցեղակիցների նկատմամբ իրականացվող բռնություններին. Քեմալն առաջ է քաշում Հալիլ և համագյուղացիներ կոնֆլիկտը: Մի կողմից տղան հանուն իրենց ավանդույթների իր սիրելիի համար պատրաստ էր կռվելու, մյուս կողմից էլ նույն Հալիլն, արհամարհելով ամեն ինչ, փորձում է իր կյանքը շարունակել Ջերենից հեռու՝ լեռներում: Չնայած վեպի էպիկական նյութն արտահայտիչ է և խոսուն, այնուամենայնիվ, համոզիչ չէ գրողական մոտեցումը: Վեպը հարուստ է բազմաթիվ կերպարներով: Սյուժեի հիմքում ընկած է հասարակական լուրջ կոնֆլիկտ. հին ու նոր սերունդների արժեհամակարգերի բախումը, մարդ ու բնություն հարաբերության զուգակցումը, մարդկային բարոյական արժեքների ձևափոխումն ու խեղումը: Քոչվորների և այսպես կոչված նստակյացների միջև ընթացող պայքարն ունի իր վաղ պատմությունը: Քոչվորների հոգեբանության մեջ ամենաթանկ նյութը հողն է, քանի որ այն ծառայում է որպես իրենց ապրուստի միակ միջոց: Քոչվորները չունեն մշտական բնակության վայր, նրանք տեղաշարժվում են այնտեղ, ուր կան կանաչ մարգագետիններ ու հարուստ արոտավայրեր: Եվ ուրեմն նրանք չեն կարող ունենալ հայրենիք, պետություն: Իսկ այդ ժամանակ թուրքական կառավարությունը գիտակցում էր, որ հսկայածավալ կայսրության տարածքային ամբողջականությունը միայն կարող է ապահովվել քոչվորներին նստակեցություն պարտադրելով: Միայն այդ պարագայում պետական այրերը կարող են ստեղծել քոչվորների համար հայրենիք, որը ոչ միայն տարածքային առումով իր գոյությունը կշարունակի, այլև որպես հասկացողություն կդառնա իրական:

Այս ամենին զուգահեռ կար նաև քոչվորների հիշողության դաշտի իսպառ մաքրման, վերաձևակերպման, ձևավորման

գերխնդիր: Նախկին քոչվորներն իրենց հոգու խորքում նախանձով էին վերաբերվում յուրյութների ազատությանն ու անկախությանը: Հակասական պայքար էր գնում երկու ցեղակիցների՝ թուրքմենների ու օսմանցիների միջև: Այս ամենին հավելվում էր այն, որ թե՛ յուրյութները, և թե՛ գյուղացիների մի մասը կրոնական առումով շիաներ էին: Հրդրբելեզի արարողությունը հաշվի առնելով կարող ենք ասել, որ նրանք ալևիներ էին: Դա են վկայում Քեմալի հերոսի հետևյալ տողերը. «Շատ ճիշտ եմ ասում, իրականում շատ ճիշտ եմ ասում: Ասածս խոսքը մեր ապուպապերի նետերի պես ուղիղ է: Եվ ուրեմն ջիհա՛դ, ջիհա՛դ, եղբայրներ՛ր: Անհավատների դեմ, քրզըլբաշների դեմ ջիհա՛դ: Մեր իրավունքները պաշտպանելու համար, ջիհա՛դ...»¹³:

Հարկ է նշել, որ քեմալյան հերոսներն Աստծու գոյությանը հավատում են ոչ միանշանակ: Նրանք Ալլահին դիմում են, երբեմն ինչպես ամենամեծ ուժի, երբեմն էլ նրան մոտենում են եղբայրաբար, հարազատաբար, բողոքում կամ էլ իրենց հարցերը պարզաբանում նրա հետ: Քեմալն այսպես առաջ է քաշում «ժողովրդական իսլամ» հասկացողությունը ¹⁴:

Քեմալը վեպում մեծ տեղ է հատկացնում երիտասարդ սերնդին ու նրա մտածելակերպի ձևավորմանը. յուրյութները տեսնում էին իրենց պապերի ու հայրերի դժվար պայմանները^a երագելով ավելի խաղաղ կյանքի, շքեղ ավտոմեքենաների, հինգաստղանի հյուրանոցների մասին նրանք հետզհետե լքում են հարազատ միջավայրը:

Յաշար Քեմալը վեպում առեղծվածայինը միաձուլում է իրական կյանքին, կուռ բառաշերտեր գործածելով, ֆիլմաշարի պես տեսանելի է դարձնում հերոսներին. հոգեվիճակների արագ փոխակերպումները հաճախ խառնաշփոթ են առաջացնում. ընթերցողը չի տարանջատում իրականությունը երագ-միֆից:

¹³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 98:

¹⁴ Горбаткина Г. А. Роман Яшара Кемаля Легенда о Тысяче быков, Turcica et Ottomanica, Восточная литература Москва, 2006с. 184.

**НАСИЛЬСТВЕННОЕ ПЕРЕСЕЛЕНИЕ ТУРКМЕНСКИХ
ПЛЕМЕН В ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ В РОМАНЕ ЯШАРА
КЕМАЛЯ “ЛЕГЕНДА О ТЫСЯЧЕ БЫКОВ”**

Сирануйш Галшоян
(резюме)

Современный турецкий писатель Яшар Кемаль в романе “Легенда о тысяче быков” рассказывает о социально-историческом процессе, оседании туркменских кочевых племен на землю, анализирует эти противоречия, причины развития и дальнейшие трагедии юрюков. Писатель рассказывает, как меняется психология соплеменников, трансформируется их сознание, меняются жизненные ценности. В романе говорится об отношении человека к старым обычаям. Писатель представляет конфликт героических личностей, противопоставляя их всему новому.

**THE FORCED RESETTLEMENT OF TURKMEN TRIBES IN THE
OTTOMAN EMPIRE IN THE NOVEL “THE LEGEND OF THE
THOUSAND BULLS” BY YASHAR KEMAL**

Siranuysh Galshoyan
(summary)

The novel “Legend of Thousand Bulls” by modern Turkish writer Yashar Kemal describes the social-historical process and the settlement of Turkmen nomadic tribes. The writer analyses discrepancies, causes of progress and the main future reasons of Yuryuks’ tragedy. Kemal represents the changes of tribesmen, transformation of their consciousness and values of their life. Yashar Kemal embodies conflict in heroic people and divergence to the novelty.